

Kutyłowska, Irena

Nowe dane do badań nad początkami Wąwolnicy i jego murowanej świątyni p.w. św. Wojciecha pozyskane podczas nadzorów archeologicznych w 1999 r.

Archeologia Polski Środkowowschodniej 5, 173-180

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

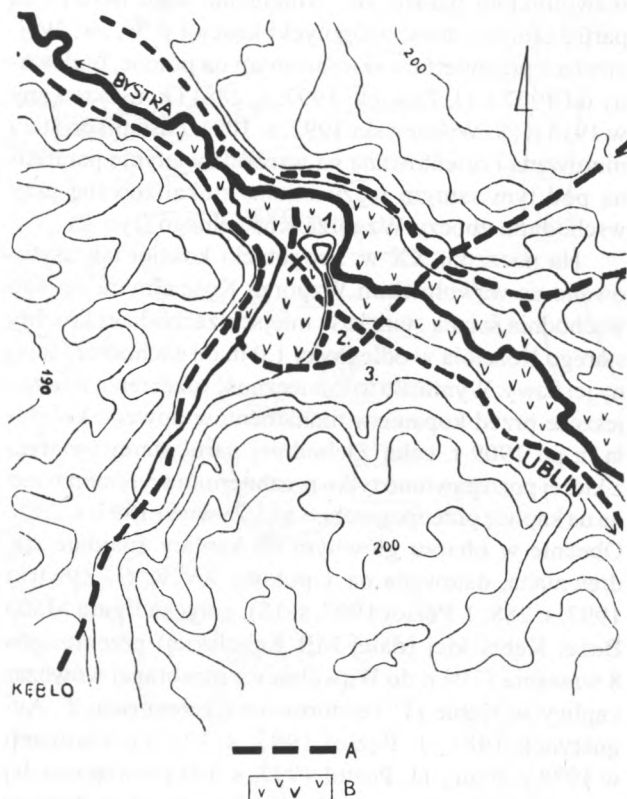
IRENA KUTYŁOWSKA

**NOWE DANE DO BADAŃ NAD POCZĄTKAMI MIASTA WĄWOLNICY I JEGO MUROWANEJ ŚWIĄTYNI
P.W. ŚW. WOJCIECHA POZYSKANE PODCZAS NADZORÓW ARCHEOLOGICZNYCH W 1999 R.**

W opracowaniach źródłowych i publikacjach brak jest jednoznacznej identyfikacji miejsca, gdzie w dzisiejszej aglomeracji Wąwolnicy zlokalizowane było miasto otoczone murami obronnymi przez Kazimierza Wielkiego jak odnotował to Jan z Czarnkowa (MPH 1961, s. 625). W ostatnich latach opowiedziano się za lokalizacją miasta z czasów Kazimierza Wielkiego, na terenie wokół kościoła p. w. św. Marii Magdaleny (ryc. 1/2) tj. poza wyizolowanym w lokalnej topografii wyniesieniem (ryc. 1/1), zwanym obecnie Wzgórzem Kościelnym z parafialną świątynią p.w. św. Wojciecha (R. Szczygieł 1992, s. 64). Budzi to wątpliwości ponieważ nie znajduje potwierdzenia w najstarszych opublikowanych i przedstawionych poniżej materiałach źródłowych związanych z miastem Wąwolnica i jego świątyniami. Za lata 1326-1349 zachowały się zestawienia dochodów i opłat świętopietrza parafii Wąwolnica (P. Szafran 1958, s. 170-171; z najstarszym zapisem jako Wamwalnicza – S. Kuraś 1983, s. 254). Z 1349 r. pochodzi dokument Kazimierza Wielkiego wyznaczający kupcom z Torunia drogę do Lublina przez Wąwolnicę (S. Kuraś 1983, s. 253). Przed 1370 r. Kazimierz Wielki otoczył murami obronnymi miasto Wąwolnicę – *civitas* Wanwelnicza według Kroniki Jana z Czarnkowa (MPH 1961, s. 625). W 1374 r. królowa Elżbieta Łokietkówna potwierdza (wydane wcześniej przez brata Kazimierza Wielkiego) zwolnienie mieszczan wawolnickich od opłat ceł i myt w całym Królestwie (S. Kuraś 1983, s. 253). Z 1409 r. pochodzi przywilej Władysława Jagiełły na odbywanie w Wąwolnicy targów w każdy wtorek (S. Kuraś 1983, s. 253). W 1448 r. Kazimierz Jagiellończyk przenosi Wąwolnicę na miejskie prawo magdeburskie (S. Kuraś 1983, s. 254). Z lat 1453-1472 mamy informacje o przekazaniu w Wąwolnicy parafialnego, murowanego kościoła wraz z uposażeniem i patronatem króla benedyktynom z klasztoru na Łysej Górze (S. Kuraś 1983, s. 254; M. Derwich 1992, s. 76-77). Jan Długosz ok. 1470-1480 r. odnotował w Wąwolnicy benedyktyński murowany kościół parafialny św. Wojciecha położony w mieście, nazwanym przez niego *oppidum* oraz drugi na przedmieściu (*suburbium in Wanwelnicza*) jako również parafialny ale macierzysty kościół św. Marii Magdaleny bez wzmianki, że jest on murowaną świątynią (J. Długosz 1864, s. 568). W księgach sądowych miasta Wąwolnicy w 1495 r. wymieniony jest kościół św. Marii Magdaleny na przedmieściu (G. Jawor, A. Sochacka 1998, s. 165) bez informacji, że jest

parafialny, a w 1499 r. kościół św. Wojciecha jako parafialny (G. Jawor, A. Sochacka 1998, s. 238). Po pożarze w 1567 r. miała miejsce relokacja miasta Wąwolnicy (R. Szczygieł 1992, s. 64) na teren, gdzie do dziś zachował się wytyczony wówczas plac rynkowy (ryc. 1/3). W 1603 r. odnotowany jest w ówczesnym mieście Wąwolnicy parafialny murowany kościół św. Wojciecha (P. Szafran 1958, s. 171).

Powyżej zestawione przekazy (w tym wszystkie średniowieczne) odnotowują zawsze kościół św. Wojciecha jako murowaną i parafialną świątynię usytuowaną w mieście Wąwolnicy, a kościół św. Marii Magdaleny jako usytuowany na przedmieściu Wąwolnicy. Przy tym

Ryc. 1. Wąwolnica, woj. lubelskie. 1 – Wzgórze Kościelne (stan. 1) z neogotyckim kościołem p. w. św. Wojciecha i kaplicą-sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej; 2 – boisko Szkoły Podstawowej z relikwiami kościoła p. w. św. Marii Magdaleny; 3 – rynek miasta lokowanego w 1567 r.; A – trakty i drogi; B – tereny podmokłe; x – źródło u podnóża Wzgórza Kościelnego.

ostatnim kościele do końca XV w. nie odnotowano ani razu, że jest murowany i tylko J. Długosz w swojej relacji nazwał go macierzystym i parafialnym. Brak jest też w tych przekazach informacji aby w średniowieczu lub później murowana świątynia parafialna św. Wojciecha zmieniła swoją lokalizację choć rynek związanego z nią miasta został relokowany po pożarze w 1567 r.

P. Szafran, zajmując się rozwojem sieci parafialnej w Lubelskiem, przyjął, że w Wąwolnicy były w 2 poł. XV w. dwa kościoły parafialne (P. Szafran 1958, s. 171) ale starszym był kościół św. Wojciecha usytuowany w średniowiecznym mieście i jego początki widzi w XI-XII w. (P. Szafran 1958, s. 70-75).

Do tej problematyki nie wniosły nowych materiałów źródłowych prace archeologiczne prowadzone na Wzgórzu Kościelnym w 1956 r. (R. Szczygieł 1992, s. 60), w 1980 r. (B. Bargieł, J. Kącki 1980, s. 14) oraz w 1984 r. (J. Teodorowicz-Czerepińska 1985) i w 1985 r. (P. Lis 1986) jak też na średniowiecznym przedmieściu – *suburbium* miasta Wąwolnicy, gdzie lokalizowany jest kościół św. Marii Magdaleny i gdzie odkryto reliktury murowanej świątyni wystawionej około 1650 r. i rozebranej w 1849 r. (P. Lis 1992; S. Wiśniewski 1992, s. 103).

Obecnie całe Wzgórze Kościelne stanowi własność wąwolnickiej parafii św. Wojciecha. Jego najwyższą partię zajmuje duży, neogotycki kościół p. w. św. Wojciecha z prezbiterium skierowanym na północ, budowany od 1907 r. (J. Żywicki 1997, s. 288) i konsekrowany w 1914 r. (S. Wiśniewski 1992, s. 103). Zastąpił on starą murowaną i orientowaną na wschód świątynię parafialną pod tym samym wezwaniem, zlokalizowaną przy wschodnim zboczu Wzgórza Kościelnego (ryc. 2).

Na początku XX w. neogotycki kościół tak usytuowano na wąwolnickim Wzgórzu Kościelnym, że jego wschodnia ściana stała w miejscu zachodniej kruchty starego Kościoła w odległości 1,0 m od zachodniej ściany jej nawy. Wymusiło to konieczność rozebrania kruchty jeszcze przed kopaniem fundamentów nowego kościoła, a po 1909 r. całej zachodniej partii starej świątyni z której pozostawiono tylko prezbiterium wyremontowane na kaplicę przedpogrzebową (J. Żywicki 1997, s. 290). Obecnie w ołtarzu głównym tej kaplicy znajduje się, drewniana, datowana na 1 połowę XV w. (J. Żywicki 1997, s. 288; J. Pęziół 1997, s. 13), gotycka figura Matki Bożej Kębelskiej (dalej MB Kębelskiej) przeniesiona 8 września 1700 r. do Wąwolnicy z rozebranej wówczas kaplicy w Kęble (J. Teodorowicz-Czerepińska, T. Augustynek 1985; J. Pęziół 1997, s. 12). Po koronacji w 1978 r. figury (J. Pęziół 1997, s. 14) poświęcona Jej wąwolnicka kaplica stała się sanktuarium odwiedzianym przez pielgrzymów z dorocznym świętem Narodzenia Najświętszej Panny Marii (8 września) obchodzonym uroczystie w każdą pierwszą niedzielę września jako święto Matki Bożej Kębelskiej (J. Pęziół 1997, s. 15, 46).

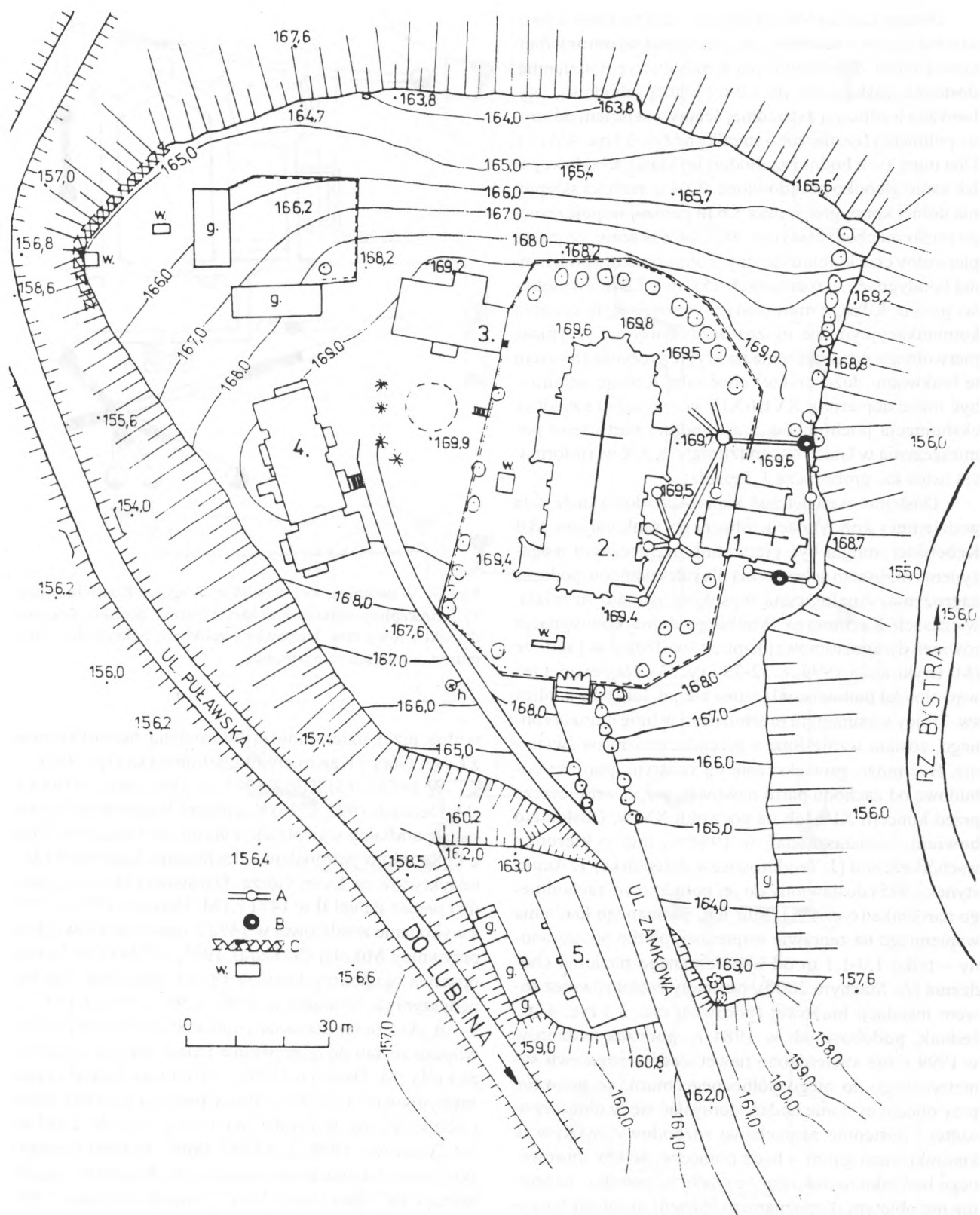
Wąwolnicki neogotycki kościół św. Wojciecha oraz kaplica MB Kębelskiej wraz z przyległym placem, wy-

dzielonym murowanym parkanem, zajmują najwyższą północno-wschodnią część Wzgórza Kościelnego, a na najniższej południowo-wschodniej jego partii znajdują się parkingi, kapliczka św. Jana Nepomucena oraz zabudowania przeznaczone dla organisty. Zachodnią część Wzgórza, o łagodnym spadku ku zachodowi, zajmują: plebania, Dom Pielgrzyma oraz plebańskie ogrody i zabudowania gospodarcze (ryc. 2).

Latem 1999 r. wokół obu świątyń (A. Stachyra 2000), na wydzielonym parkanem placu przykościelnym, położono w rowach szer. do 1,0 m (ryc. 2, 3) rury (tzw. burzówki), odprowadzające wody opadowe. Prace ziemne, prowadzone przy tej inwestycji, objęto nadzorem archeologicznym, a pozyskane dane dostarczyły nowych materiałów źródłowych do najstarszej historii kościoła św. Wojciecha i miasta Wąwolnicy.

W nadzorowanych rowach, zlokalizowanych wokół kaplicy MB Kębelskiej (ryc. 3), odsłonięto nawarstwienia oraz reliktury murów z kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej (A. Stachyra 2000). Analizy rozplanowania tych ostatnich, w kontekście murów stojącej do dziś kaplicy oraz pozyskanych danych stratygraficznych przy uwzględnieniu wyników badań, prowadzonych w 1984 i 1985 r. (J. Teodorowicz-Czerepińska 1985; P. Lis 1986), jak też przekazów pisanych i ikonograficznych, pozwalają wstępnie rekonstruować fazy zabudowy murowanej na tej partii wąwolnickiego Wzgórza Kościelnego (ryc. 4).

W świetle wymienionych danych źródłowych początki murowanej wąwolnickiej świątyni wiążą się z budowlą użytą do dziś jako kaplica MB Kębelskiej, a przed 1909 r. jako prezbiterium kościoła św. Wojciecha (ryc. 4/A). Budowla ta, długości 18 m i szerokości 9,6 m (wnętrze 15,0 m x 7,2 m), ma dwudzielną ścianę wschodnią, pierwotnie wysuniętą poza linię muru, zlokalizowanego wzdłuż wschodniego zbocza Wzgórza Kościelnego (ryc. 4A, ryc. 5/1). Usytuowanie tego muru oraz jego grubość 3,0 m w partii fundamentowej, pozwalają domyślać się w nim wschodniej kurtyny muru obronnego. Wzdłuż tej kurtyny obronę flankową można było prowadzić z włączoną w ciąg tego muru budowli – a właściwie z wysuniętej na zewnątrz i dwudzielnie załamanej jej wschodniej ściany – co wskazuje na związek funkcjonalny obu tych obiektów murowanych zrealizowanych jako jednorazowy zamysł architektoniczny – obronny. Początki obu tych inwestycji budowlanych należy widzieć w XIV w., ponieważ czytelnie uchwycona w rowie instalacji burzowej warstwa budowlana wschodniego muru kurtynowego, wyraźnie związana jest ze spągami nawarstwień datowanych na XIV-XV w. (A. Stachyra 2000). Również na stropie lessu calcowego i w spągu warstw z ceramiką datowaną na XIV-XV w. zalega warstwa budowlana analogicznego muru obronnego, odsłoniętego w wykopie weryfikacyjno-sondazowym, na zachodnim zboczu (A. Stachyra 2000) wąwolnickiego Wzgórza Kościelnego (ryc. 5/1).

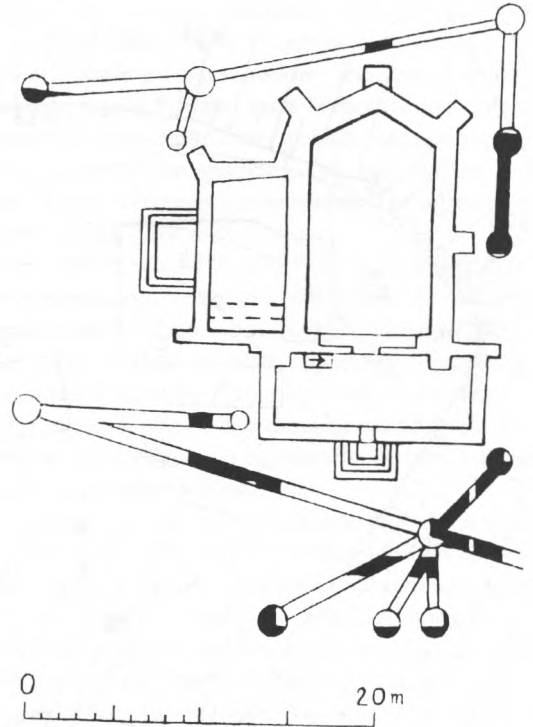

Ryc. 2. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. 1: 1 – orientowana kaplica-sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej; 2 – neogotycki kościół p. w. św. Wojciecha; 3 – plebania; 4 – Dom Pielgrzyma; 5 – dom organisty; g – budynki gospodarcze; A – studzienki i rowy tzw. burzówki, w których odkryto mury starego kościoła p. w. św. Wojciecha; B – studzienki tzw. burzówki, w których odkryto wschodni odcinek obwodowego muru obronnego; C – zasięg czytelny na powierzchni terenu gruzowiska zachodniego odcinka obwodowego muru obronnego z XIV w.; w – wykopy weryfikacyjno-sondażowe z 1999 r. Przez punkt wysokościowy 169,9 m npm przy kolistym klombie pośrodku Wzgórza Kościelnego poprowadzona jest os „O” z ryc. 5.

Obecna kaplica MB Kębelskiej, jako budowla z dwudzielną ścianą wschodnią, przeznaczoną do obrony flankowej muru obronnego, ma kondygnację podziemną, dostępną wąską (szer. do 1,0 m) klatką schodową, usytuowaną wzdłuż jej zachodniej ściany z zejściem od strony północnej (zaznaczono strzałką na ryc. 3 i ryc. 4/A, F). Oba mury (wschodni i zachodni) tej klatki schodowej są tak samo głęboko posadowione: 3,94 m poniżej sklepienia dolnej kondygnacji oraz 3,6 m poniżej współczesnego poziomu chodzenia (ryc. 5/2), co wskazuje, że jest to pierwotny ciąg komunikacyjny. Pomieszczeniu podziemnej kondygnacji, o rozmiarach 15,0 m x 7,2 m i wysokości prawie 4,0 m, z mурowanym wewnętrznym ciągiem komunikacyjnym nie można bezdyskusyjnie przypisać pierwotnego przeznaczenia na kryptę grobową (bowiem te budowano dużo niższe) choć taką funkcję pełniło – być może dopiero w XVIII-XIX w. – o czym świadczy ekshumacja pochówków z zachodniej partii tego pomieszczenia w latach osiemdziesiątych XX w. (informacja ustna ks. proboszcza J. Pęziola).

Dostępna wewnętrzną klatką schodową duża sala podziemnej kondygnacji, obecnego sanktuarium MB Kębelskiej, mogła być pierwotnie bezpiecznym magazynem i miejscem schronienia dla mieszkańców podczas zagrożenia. Analogiczną wysokość ok. 4,0 m miała, w czasach Kazimierza Wielkiego dolna kondygnacja również dwupoziomowej kaplicy św. Trójcy w Lublinie (M. Brykowska 1999, s. 32-33 i ryc. 3). Najpewniej też wąwolnicka budowla, włączona tak jak lubelska kaplica św. Trójcy wysuniętym prezbiterium w linię muru obronnego, została wzniesiona z przeznaczeniem na świątynię. Być może, powiększenie tej świątyni, poprzez dobudowę od zachodu partii nawowej, rozpoczęto jeszcze przed końcem XIV lub na początku XV w. Odślonięto bowiem, podczas badań w 1984 r., mur o kierunku wschód-zachód (J. Teodorowicz-Czerepińska, T. Augustynek 1985) dostawiony do jej południowo-zachodniego narożnika (ryc. 4/A). Mur ten, z łamanego kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej, płytko posadowiony – tylko 1,0-1,1 m od współczesnego poziomu chodzenia (A. Stachyra 2000), przecięty został również rowem instalacji burzowej (porównaj ryc. 3 i ryc. 4/A). Jednak, podobnie jak w 1984 r., podczas nadzorów w 1999 r. nie stwierdzono nawet śladów negatywu symetrycznego do niego północnego muru, co pozwala, przy obecnym stanie badań, domyślać się w nim rozpoczętej i następnie zaniechanej rozbudowy świątyni w kierunku zachodnim – bądź północnej ściany mурwanego budynku rozlokowanego dalej na południe na terenie nie objętym rozpoznaniem rowami instalacji burzowej ani archeologicznymi wykopami badawczymi.

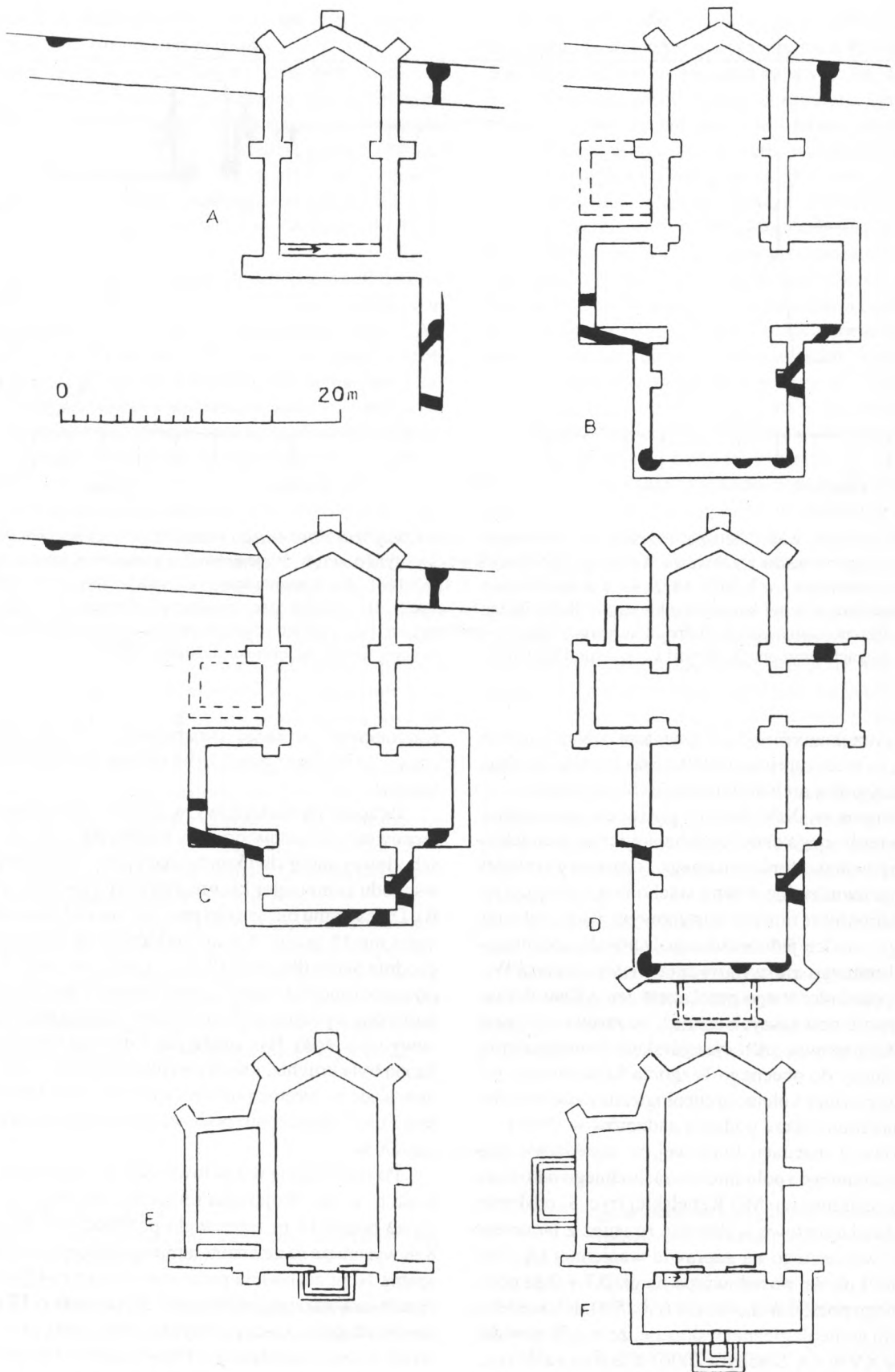
Zamknięta dwudzielnie od wschodu wąwolnicka budowla dwukondygnacyjna już w XIV-1 poł. XV w. pełniła zapewne funkcję świątyni za czym przemawiają, odślonięte w jej sąsiedztwie, pochówki szkieletowe, na których stanęły w 2 poł. XV w. mury związane z omó-

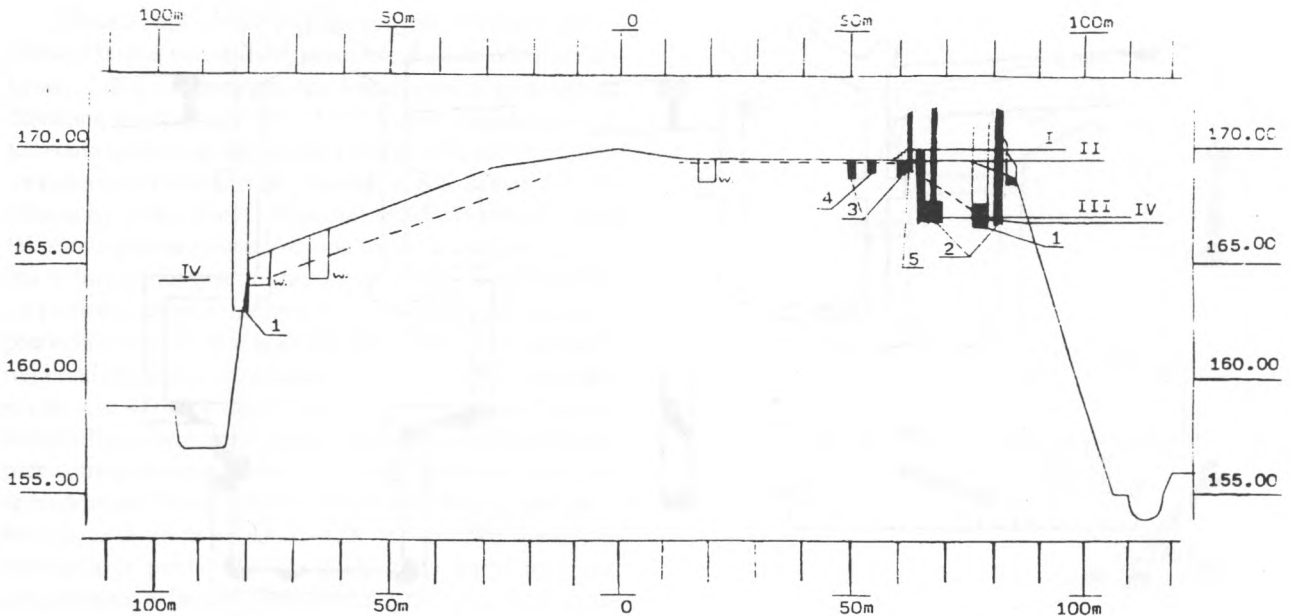
Ryc. 3. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne (stan. 1). Rzut kaplicy-sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej oraz studzienki i rowy tzw. burzówki z relikami odkrytych w nich murów – miejsca zaznaczone.

wioną niżej działalnością budowlaną benedyktynów z Łysej Góry i Kazimierza Jagiellończyka (ryc. 4/B).

W 1453 r. (S. Kuraś 1983, s. 254), bądź w 1458 r. (M. Derwich 1992, s. 76) Kazimierz Jagiellończyk przekazał parafialny wąwolnicki kościół św. Wojciecha wraz z królewskim patronatem i dochodami klasztorowi benedyktynów na Łysej Górze. Darowiznę króla potwierdził papież Paweł II w 1471 r. (M. Derwich 1992, s. 77), a wykonanie zrealizował w 1472 r. opat cystersów z Koprzywnicy Mikołaj (S. Kuraś 1983, s. 254) i do kasaty opactwa świętokrzyskiego w 1819 r. zarządzali nim benedyktyni (S. Wiśniewski 1992, s. 95; J. Pęziół 1997, s. 9-10). Aktem tej darowizny mnisi świętokrzyscy zobowiązani zostali do odprawiania jednej mszy w tygodniu za króla (M. Derwich 1997, s. 76), który musiał często zatrzymywać się w Wąwolnicy podczas podróży przez Lubelszczyznę w drodze na Litwę oraz do Lublina (M. Stankowa 1986, s. 43-46) skoro roczniki łysogórskich benedyktynów odnotowały, że „Kazimierz Jagiellończyk na własny koszt każe połączyć sklepiony i mурowany chór większy w kaplicy zbudowanej w kościele wąwolnickim przez Kazimierza Wielkiego z 2 kaplicami usytuowanymi w środkowej części po jego obu bokach” (M. Derwich 1992, s. 76). Informacja ta potwierdza sakralne funkcje przed 1458 r. dwukondygnacyjnej i dwudzielnie od wschodu zamkniętej wąwolnickiej

Ryc. 4. Wąwolnica, woj. lubelskie. Fazy przebudowy średniowiecznego, orientowanego kościoła p. w. św. Wojciecha na obecnym Wzgórzu Kościelnym. A – I faza około 1350-1458 r.; B – II faza około 1458/1492-1567 r.; C – III faza około 1567-1855 r.; D – IV faza 1861-1907 r.; E – V faza 1914-1986 r.; F – VI faza po 1986 r.

Ryc. 5. Wąwolnica, woj. lubelskie. Przekrój po osi wschód-zachód Wzgórza Kościelnego (stan. 1). 1 – relikty obwodowego muru obronnego z czasów Kazimierza Wielkiego; 2-5 mury starej świątyni p. w. św. Wojciecha: 2 – z czasów Kazimierza Wielkiego; 3 – z rozbudowy w l. 1458-1492; 4 – z przebudowy w l. 1567-1638; 4 – z przebudowy w l. 1861-1864; 5 – z 1986 r. I – poziom posadzki obecnej kaplicy-sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej; II – współczesny poziom chodzenia na Wzgórzu Kościelnym; III – poziom posadzki dolnej kondygnacji kaplicy-sanktuarium; IV – poziom stropu lessu całkowitego odkryty w nadzorowanych rowach i wykopach weryfikacyjno-sondazowych; w – wykopy weryfikacyjno-sondazowe z 1999 r.

budowli oraz identyfikuje jej fundatora z Kazimierzem Wielkim, co precyzuje przed 1370 r. czas jej budowy, datowany stratygrafią archeologiczno-architektoniczną bardzo ogólnie na w. XIV. Jest też pośrednio potwierdzeniem (stwierzonego danymi archeologiczno-architektonicznymi) związku funkcjonalnego i czasowego między budowlą z dwudzielną ścianą wschodnią i przyległym do niej obronnym murem kurtynowym jako realizacji przez tego władcę jednorazowego zamysłu architektoniczno-obronnego ufortyfikowania *civitas* – miasta Wąwolnicy poświadczonego przekazem Jan z Czarnkowa.

Słuszność powyższych ustaleń, że zarówno przekaz Janka z Czarnkowa jak i łysogórskich benedyktynów odnieść należy do obecnego Wzgórza Kościelnego, potwierdzają również kolejne archeologiczne materiały źródłowe ujawnione także podczas nadzorów w 1999 r.

W rowach instalacji burzowej, w sąsiedztwie północno-zachodniego i południowo-zachodniego narożnika obecnego sanktuarium MB Kębelskiej (ryc. 3) odsłonięto mury fundamentowe wykonane również z łamanego kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej (A. Stachyra 2000) płytko posadowione na gł. 0,7-1,0 m poniżej obecnego poziomu chodzenia (ryc. 5/3). Ich kontekst stratygrafii archeologicznej wskazuje, że mogły powstać jeszcze w XV w. (A. Stachyra 2000), a usytuowanie (ryc. 3) pozwala rekonstruować rozbudowę wąwolnickiej świątyni św. Wojciecha (ryc. 4/B) o boczne kaplice, których połączenie sklepieniem ze starszym prezbiterium

Kazimierza Wielkiego sfinansował z własnych funduszy po 1458 roku i przed 1492 rokiem Kazimierz Jagiellończyk.

Podczas tej rozbudowy w l. 1458-1492 ścianę łuku tęczowego posadowiono na wschodnim murze klatki schodowej starej dwukondygnacyjnej i dwudzielnie od wschodu zamkniętej kazimierzowskiej świątyni (ryc. 4/B). Dzięki temu otrzymano prezbiterium od zewnątrz długości nie 18 m ale 14,4 m, do którego dobudowano zachodnią partię długości 18 m – z czego odcinek dł. 8,4 m przeznaczono na boczne kaplice, usytuowane jak ramiona transeptu, a pozostałe 9,6 m zajmowała zachodnia partia nawy (ryc. 4/B). Być może już wówczas nawa poprzedzona była kruchtą, której ewentualne mury mogły znajdować się na terenie pod obecnym neogotyckim kościołem i ulec zniszczeniu podczas jego budowy na początku XX w.

Po rozbudowie w 2 połowie XV w. wąwolnicka świątynia p. w. św. Wojciecha miała 32,4 m długości, z której aż ponad 14 m zajmowało prezbiterium oraz ponad 8 m wysunięte na zewnątrz ramiona transeptu, a tylko niepełna 10 m zachodnia partia nawowa (ryc. 4/B). Mimo, że ramiona transeptu rozpiętości 20,4 m były o 12 m krótsze od długości świątyni bryła jej nie miała planu i sylwetki krzyża łacińskiego. Umieszczenie bocznych kaplic jako transeptu przy zachodniej ścianie kazimierzowskiej partii świątyni, która była najdłuższym elementem nowej bryły budowli, nadało jej proporcje bardziej przy-

pominające równoramienny niż łaciński krzyż charakterystyczny dla katolickich kościołów.

Nową bryłę wawolnickiej świątyni być może podkreślała centralna kopuła umieszczona nad sklepieniem (fundacji Kazimierza Jagiellończyka) spinającym prezbiterium, boczne kaplice (jako transept) i nawę co powtarzano w kolejnych, późniejszych jej przebudowach skoro w 1833 r. odnotowano zawalenie się jednej z trzech kopuł na kościele św. Wojciecha (S. Wiśniewski 1992, s. 102).

Jeszcze bardziej zbliżony do krzyża greckiego niż łacińskiego rzut miała wawolnicka świątynia zadokumentowana na planie Wawolnicy wykonanym w 1821 r. (Archiwum WKZ w Lublinie). Ma ona na nim bardzo krótką (w proporcjach bryły budowli) zachodnią partię nawową i znalazło to potwierdzenie w nadzorowanych rowach po zachodniej stronie obecnej kaplicy MB Kębelskiej. Odkryto w nich mur fundamentowy, z łamanego kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej, równie płytko posadowiony jak mury z XV w., usytuowany równolegle do murów bocznych kaplic (ramion transeptu) jako zachodni mur nawy (porównaj ryc. 3, ryc. 4/C i ryc. 5/3). Jego budowę można wiązać z odbudową świątyni po wielkim pożarze Wawolnicy znanym z dokumentu wystawionego 2 maja 1567 r. (R. Szczygieł 1992, s. 64). Spalone wówczas miasto lokowano na nowym miejscu (R. Szczygieł 1992, s. 65) i wawolnicy mieszkańcy jako pogorzeli inwestowali głównie w zabudowę swoich nowych działek siedliskowych. Podobnie, benedyktyni bez doraźnego wsparcia finansowego długo i zapewne etapami odbudowywali spaloną świątynię św. Wojciecha i to o skromniejszych rozmiarach skoro mimo, że odnotowano ją w 1603 r. jako parafialną (P. Szafran 1958, s. 171), dopiero w 1638 r. bp Tomasz Oborski poświęcił w niej cztery ołtarze (Janas 1992, s. 81).

Po 1638 r., zapewne tylko doraźnie remontowany wawolnicki kościół św. Wojciecha przetrwał do początków XIX w., kiedy to w inwentarzu probostwa z 1833 r. zapisano, że ma porysowane ściany i sklepienia pokryte „zupełnie popsutymi gontami”, a jedna z trzech kopuł „zepsuta zawałiła się” (S. Wiśniewski 1992, s. 102).

Brak większych remontów partii nawowej i kaplic transeptu, posadowionych na płytkich fundamentach, doprowadził do ruiny tej partii świątyni. Jak dowiadujemy się z archiwaliów kosztorys remontu, sporządzony w 1821 r., nie uzyskał akceptacji władz administracyjnych domagających się rozbiórki walących się murów. Trwała wymiana korespondencji aż doszło w 1855 r. do opieczetowania świątyni i zakazu odprawiania w niej nabożeństw. Nowy projekt budowlany władze zatwierdziły dopiero w 1857 r., a prace rozpoczęte w 1861 r. zakończono w 1864 r. (S. Wiśniewski, tamże). Miały one szeroki zakres i wiązały się z przebudową nadziemnych partii kościoła. W sylwetce i rozplanowaniu nowego kościoła utrzymano utrwalaony wiekami krzyż ale już o proporcjach krzyża łacińskiego (ryc. 4/D) jak odnotowała to lustracja z 1903 r. (nr 230 w archiwum parafii kościoła św. Wojciecha) i utrwalaono na ikonografii sprzed rozbiórki zachodniej partii tej świątyni w l. 1907-1909. Rozplanowanie takie uzyskano przenosząc boczne kaplice jako ramiona transeptu ku wschodowi (ryc. 4/D), na zachodnie przeszło prezbiterium z czasów Kazimierza Wielkiego, co wydłużyło w sylwetce kościoła (długości jak w 2 poł. XV w. około 32,4 m) nawę dodatkowo przedłużoną murowaną kruchtą przy ścianie zachodniej. Kruchtę, utrwalaoną na ikonografii sprzed 1907 r., naniesiono tylko symbolicznie na ryc. 4/D ponieważ jej ewentualne fundamenty mogą znajdować się pod neogotyckim kościołem bądź zostały zniszczone w czasie jego budowy i brak jest danych o jej rozmiarach oraz podstaw do wnioskowania o datowaniu.

Podczas rozbiórki w 1914 r. starej wawolnickiej świątyni św. Wojciecha jej prezbiterium tj. najstarszą partię z czasów Kazimierza Wielkiego pozostawiono (ryc. 5/E) i odremontowano ze względu na „linię architektoniczną” (J. Żywicki 1997, s. 290), a następnie – już jako sanktuarium MB Kębelskiej w 1986 r. rozbudowano o zachodni przedsionek (ryc. 5/F).

W przyszłości, rozszerzony zakres prac archeologicznych na Wzgórzu Kościelnym w Wawolnicy powinien dostarczyć nowych danych o charakterze i rozplanowaniu miasta – *civitas* z czasów Kazimierza Wielkiego.

LITERATURA

- Bargieł B., Kącki J.
1980 Wawolnica, gm. loco, woj. lubelskie, Spr. UMCS, s. 14-15.
- Brykowska M.
1999 Królewska kaplica Świętej Trójcy na Zamku w Lublinie w świetle badań architektonicznych i porównawczych, [w:] *Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim. Historia, teologia, sztuka, konserwacja*, Lublin, s. 25-50.
- Derwich M.
1992 Uwagi i uzupełnienia do Słownika historyczno-geograficznego województwa lubelskiego w średniowieczu, „Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia”, z. 101, s. 49-83.
- Długosz J.
1864 *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. L. Łętowski, t. II, Kraków, s. 568.
- Janas E.
1992 Z dziejów Wawolnicy w XVII i XVIII wieku, [w:] *Dzieje Wawolnicy (do roku 1918)*, Wawolnica, s. 73-89.
- Jawor G., Sochacka A.
1998 *Księgi sądowe miasta Wawolnicy z lat 1476-1500*, Lublin.

- Kuraś S.
1983 *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, Warszawa.
- Lis P.
1986 *Kościół św. Wojciecha w Wąwolnicy, woj. lubelskie. Dokumentacja z nadzorów archeologicznych*, mps WKZ Lublin.
1999 *Archeologiczne badania sondażowe w Wąwolnicy, woj. lubelskie, przy ul. Zamkowej 4 w 1999 roku*, mps WKZ Lublin.
- MPH
1961 *Kronika Jana z Czarnkowa*, opracował Jan Szlachtowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, wydał A. Bielowski, Warszawa, s. 601-756.
- Pęziół J.
1997 *Wąwolnica Sanktuarium Maryjne*, Lublin.
- Sochacka A.
1992 *Wąwolnica w systemie zarządu średniowiecznej Lubelszczyzny*, [w:] *Dzieje Wąwolnicy (do roku 1918)*, Wąwolnica, s. 28-39.
- Stachyra A.
2000a *Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. I, Dokumentacja z nadzorów archeologicznych prowadzonych w 1999 roku*, mps WKZ Lublin.
- Stankowa M.
1986 *Zapiski o sądach królewskich z lat 1416-1542 w księgach ziemskich lubelskich* [w:] *Problemy historii i archiwistyki*, pod red. T. Mencla, Lublin, s. 39-47.
- Szafran P.
1958 *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin.
- Szczygieł R.
1992 *Relokacje Wąwolnicy w XV i XVI wieku oraz ich wpływ na rozwój miasta*, [w:] *Dzieje Wąwolnicy (do roku 1918)*, Wąwolnica, s. 58-70.
- Teodorowicz-Czerepińska J., Augustynek T.
1986 *Dokumentacja historyczno-pobawcza kościoła św. Wojciecha w Wąwolnicy woj. lubelskie*, mps WKZ Lublin.
- Wiśniewski S.
1992 *Wąwolnica w okresie zaborów (1795-1918)*, [w:] *Dzieje Wąwolnicy (do roku 1918)*, Wąwolnica, s. 93-112.
- Żywicki J.
1997 *Neogotyckie kościoły Ksawerego Dionizego Drozdowskiego, „Nasza Przyszłość”*, t. 87, s. 285-322.

IRENA KUTYŁOWSKA

NEW DATA FOR THE STUDY OF THE ORIGINS OF THE CITY OF WĄWOLNICA AND ITS BRICK CHURCH – ST. WOJCIECH'S CHURCH (DATA OBTAINED DURING ARCHAEOLOGICAL SUPERVISIONS IN 1999)

In the written sources and publications there is no definite identification of the place where in the present day Wąwolnica complex the city was localised and surrounded by defence walls by Kazimierz Wielki, as we read in Jan from Czarnków (14th century). The surviving written sources since 1325 note the presence of a parish church in Wąwolnica. The church that is always mentioned in this context is the brick (since 1453-1458) church of St. Wojciech of the Benedictines from Łysa Góra, which was situated in the city. The city itself was relocated to a new place (Fig. 1) after a fire in 1576. On the other hand there is no information as to whether the parish church of St. Wojciech, to which now the entire hill called Wzgórze Kościelne belongs, had ever – earlier or later – changed its location (Fig. 2). The crown of the height is occupied by a big, neogothic church of St. Wojciech (Fig. 2), which was built in the years 1907-1914. It replaced the old brick parish church of the same patron from which only the presbytery was retained, which was refurbished as a pre-funeral chapel, and later adapted in 1978 as a sanctuary of Virgin Mary of Kębło. In the summer of 1999 the trenches of a new water melioration system (Figs. 2, 3) revealed cultural layers and walls whose analysis, given the earlier collected source data, allows us to reconstruct the phases of the brick construction at this part of Wzgórze Kościelne (Figs. 4, 5).

Phase I: about 1350-1458. The erection of a defence curtain wall of about 3,0 metres in thickness. It was flanked from the eastern side. In front of it there was an adjoining bipartite wall of the two-storey church, which was offered to the Benedictines from the monastery at Łysa Góra in 1458 by Kazimierz Jagiellończyk, and functioned as a parish church of St. Wojciech.

Phase II: about 1458/1492 - 1567. The extension of the western part of the church of St. Wojciech by the Benedictines and Kazimierz Jagiellończyk, and the functioning as a parish church until the fire in 1567.

Phase III: about 1567-1855. Reconstruction of the church after the fire and its functioning as a parish church until its closure in 1855 due to bad condition. It was dismantled before 1861.

Phase IV: 1861-1907. The construction of the church of St. Wojciech on the plan of a Latin cross (using most of the original foundations) and its functioning as a parish church until the dismantling of the western part in 1907.

Phase V: 1914-1985. Adaptation of the eastern part of the church, which was not dismantled in 1914, into a two-storey pre-funeral chapel, which was later adapted (1978) into a sanctuary of Virgin Mary of Kębło.

Phase VI: 1985. Renovation and extension of the western vestibule of the sanctuary.